

Publieke waarden of publiek conflict: democratische grondslagen voor de slimme stad

*Liesbet van Zoonen**

Het debat over de publieke kwaliteiten van de slimme stad wordt in diverse Europese steden zeer actief gevoerd. Amsterdam en Eindhoven zijn met Barcelona de koplopers in dit gesprek en kwamen als een van de eersten in 2017 met publieke 'principes' voor de slimme stad. Inmiddels heeft de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) deze overgenomen en uitgebreid tot een verzameling algemenere richtlijnen voor de digitale samenleving die gemeenten naar eigen lokaal belang en cultuur kunnen aanpassen. Het gaat er in deze principes om dat digitale en datatechnologieën publieke waarden niet mogen schaden en het maatschappelijk belang moeten dienen, dat individuele rechten goed geregeld zijn, dat de infrastructuur veilig en toegankelijk is, dat alle betrokken partijen samenwerken en dat de slimme stad maximaal transparant ontwikkeld en ingericht wordt.¹ Ook elders in Europa en de wereld zijn op vergelijkbare manier publieke waarden voor de *smart city* ontwikkeld (zie bijv. GEF 2019; Coalition 2019), en de grote onderzoeksprojecten en experimenten van de EU rond *smart cities* bevatten ook allemaal paragrafen over publieke waarden en ethische principes (Engelbert & Van Zoonen 2019).

Ondanks de term 'publiek' – in de zin van openbaar en voor iedereen – is voor een deel van de reacties en verontrusting over de smart city geen plaats in deze waarden. De huidige protestbeweging tegen 5G, die soms over de schreef gaat door zendmasten in brand te steken, past bijvoorbeeld moeilijk in het beschaafde gesprek dat de betrokken

* Prof. dr. E.A. van Zoonen is academisch directeur van het LDE Centrum voor Bold Cities van de Erasmus Universiteit Rotterdam, www.bold-cities.nl. Dit artikel is voor een klein deel gebaseerd op een 'factsheet' over publieke waarden in de digitale samenleving, die ik in 2019 op verzoek van de KNAW voor de Tweede Kamer maakte. Het onderdeel 'publiek conflict' stond niet in die factsheet.

1 Zie <https://vng.nl/rubrieken/onderwerpen/smart-society>.

gemeentelijke, maatschappelijke en zakelijke actoren met elkaar voeren. Hun activiteiten nemen eerder de vorm van conflict dan van dialoog aan, waarbij het volgens sommigen gaat om emotionele of irrationele interventies die niet op gelijke voet in de gedachtewisseling en het ontwerp van publieke waarden kunnen worden opgenomen. Maar juist de vraag of en hoe dergelijk publiek conflict ook onderdeel kan worden van de verdere ontwikkeling van de slimme stad is cruciaal voor haar democratische grondslagen en legitimiteit.

In deze bijdrage ga ik dieper op die vraag in door publieke waarden en publieke conflicten rond de slimme stad te bespreken, waarbij slimme stad of smart city geldt als enigszins losse verzamelterm voor alle nieuwe digitale en datatechnologieën die gebruikt worden om de stad en haar gebruikers (bewoners, bezoekers, bedrijven) te managen. Ik zal eerst de stand van zaken over publieke waarden samenvatten, en dan de groeiende onrust en opkomende conflicten over de slimme stad bespreken; een onrust die niet alleen rond 5G bestaat, maar ook extra zichtbaar en expliciet is geworden in de discussies over de inzet van digitale technologieën om de uitbraak van het coronavirus te beteugelen. Uit die bespreking komt de vraag voort of we de democratische grondslag van de smart city moeten ontwikkelen op basis van publieke waarden of publiek conflict. Dat is geen vraag die uniek is voor de smart city, maar die in de politieke filosofie tot permanent debat leidt over de ideale democratie. Twee filosofen staan hierin met name tegenover elkaar: de Duitse Jürgen Habermas en de Belgische Chantal Mouffe. Habermas is de grondlegger van de opvattingen over democratie als deliberatie. In zijn *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981) ontwikkelt hij een verzameling spelregels voor politiek overleg en consensusvorming die gezamenlijk tot een stevige worteling van democratische besluitvorming moeten leiden. Chantal Mouffe stelt daartegenover dat dergelijke idealen van consensus er alleen maar toe leiden dat fundamentele tegenstellingen en conflicten onzichtbaar en onschadelijk worden gemaakt. In haar boeken *The democratic paradox* (2000) en *On the political* (2005) pleit ze daarom voor een agonistische democratieopvatting waarin conflict en permanente onenigheid kernwaarden zijn.

Ik zal die twee opvattingen gebruiken om de democratische grondslagen van de huidige smart city te beoordelen en concluderen dat een stevige politisering en gemeentelijk electoraal mandaat over de inzet van nieuwe digitale en datatechnologieën hard nodig is.

Publieke waarden

Om het scala aan publieke waarden en principes voor de smart city overzichtelijk te houden, is het handzaam om ze op drie niveaus te ordenen:

- *individueel*, in het bijzonder bescherming van privacy en de ontwikkeling van nieuwe digitale mensenrechten;
- *sociaal*, waarbij duidelijk is dat actieve en publieke bijsturing van digitalisering en dataficering in de stad nodig zijn om te voorkomen dat bestaande ongelijkheden en discriminatie toenemen;
- *politiek*, waarbij enerzijds participatief ontwerp en gebruik van digitale technologieën voor de stad aan de orde zijn, en anderzijds de representatieve besluitvorming over de inrichting van de digitale stad.

Mensenrechten

Een belangrijk deel van de maatschappelijke onrust over digitale technologieën in de stad gaat over de betekenis voor individuele burgers. Al in 2003 noemde de OECD inbreuk op privacy een van de belangrijkste risico's van de 21ste eeuw (OECD 2003). Met de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van 2018 zijn de individuele privacyrechten aangescherpt,² maar de wetsteksten laten nog veel ruimte voor interpretatie en de precieze betekenis van de AVG in de smart city moet in de komende jaren verder worden uitgezocht of door jurisprudentie worden vastgesteld. Daarom is de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) in 2019 een onderzoek gestart naar privacy in de smart city, met als belangrijkste vraag of, en zo ja hoe, de Nederlandse gemeenten die slimme data en technologieën (willen) gebruiken, een Data Protection Impact Assessment (DPIA) hebben uitgevoerd (AP 2019).

Het Rathenau Instituut pleitte in 2017 in aanvulling op de privacykwesties dat de mensenrechten aangepast moesten worden aan het digitale tijdperk, en dat er twee nieuwe rechten zouden moeten worden toegevoegd: het recht op betekenisvol menselijk contact, in plaats van uitsluitend met een robot of andere vorm van kunstmatige

2 Zie <https://autoriteitpersoonsgegevens.nl/nl/onderwerpen/algemene-informatie-avg/rechten-van-betrokkenen>.

intelligentie te communiceren, en het recht om niet gemeten, geanalyseerd of beïnvloed te worden (Van Est & Gerritsen 2017). Vooral het laatste voorstel is van belang in de context van smart cities, wier technologieën voor een belangrijk deel uit camera's en sensoren bestaan. In drukke gebieden of tijdens evenementen worden de menigtes in 'real time' gecontroleerd en gestuurd. Dat kan bijvoorbeeld door wifitrackers die mobiele telefoons volgen of door camera-toezicht waarop live binnenkomend verkeer of menselijke drukte wordt gemonitord. Modern stadsmanagement kan niet zonder dergelijke vormen om de drukte van verkeers- en mensenstromen in goede banen te leiden. Het is echter duidelijk dat men met deze technologieën vaak op het randje van privacyschendingen verkeert (bijv. AP 2018).

Sociale ontmoeting en cohesie

Toevallige ontmoetingen en nieuwe groepsvorming zijn wezenlijke onderdelen van de beleving van een stad. De digitalisering en dataficering in steden hebben daar op verschillende manieren invloed op, zowel positief als negatief. Flashmobs, project X-bijeenkomsten en andere speelse technologische interventies in de stad waarmee mensen bij elkaar gebracht worden, bestaan bij de gratie van digitale technieken. Supporters van het idee van 'speelse steden' (*playable cities*) stellen dat de nieuwe technologieën in staat zijn om de anonimiteit en massaliteit van de moderne steden te verstoren en menselijk contact te herstellen (vgl. Van Zoonen 2020). Tegelijkertijd kunnen digitalisering en dataficering zowel de fysieke als de sociale afstand tussen mensen in steden vergroten. Berucht is de pieptooninstallatie die sommige gemeenten hebben geïnstalleerd op plekken waar veel jongeren rondhangen. De hoge toon is alleen voor hen hoorbaar en niet voor oudere mensen, zodat de publieke ruimte alleen voor de jongeren oncomfortabel wordt. Een ander voorbeeld, waarin het fysieke en sociale domein bij elkaar komen, betreft het gebruik van voorspellende statistieken over criminaliteit ('predictive policing'). Op basis van politiegegevens weten gemeenten waar en op welk tijdstip in het verleden overtredingen en criminaliteit hebben plaatsgevonden. Die gegevens worden inmiddels dagelijks ingevuld en verrijkt met gegevens van handhavers die in sommige grote steden daartoe een speci-

aal ontwikkelde app *Spitter* hebben (Butot e.a., in druk). Daarop melden zij overtredingen en delen die tegelijkertijd met hun collega's. Alles wordt verzameld, soms gekoppeld met andersoortige gegevens en vervolgens weergegeven in een dashboard dat zowel operationele als beleidsinformatie biedt voor gemeenten. Hoewel een dergelijke werkwijze voordelen biedt omdat de beperkte handhavings- en politiekraft gericht kan worden ingezet, zijn er ook grote sociale nadelen aan verbonden: hele wijken worden op deze manier als *mogelijk* gevaarlijk gerepresenteerd, met alle stigmatiserende gevolgen van dien (bijv. Schuilenburg 2016).

Democratisch ontwerp en controle

De ontwikkeling van smart cities wordt deels aangejaagd door grote internationale bedrijven. Berucht is de rol van Google als hoofdontwikkelaar van een oud havengebied in Toronto met als doel om de hele wijk 'smart' te maken en met slimme technologie te experimenteren. Recent is het project gestaakt, naar men zegt onder druk van de coronacrisis en de onzekere economische situatie, maar ongetwijfeld ook door het sterke lokale en internationale protest tegen deze 'uitkoop' van de publieke ruimte (bijv. Wylie 2017). De gemeenteraad van Toronto kreeg niet de gelegenheid mee te praten of beslissen over het voornemen om de wijk *smart* te maken, noch had de raad iets in te brengen in het besluit de ontwikkeling te staken. Toch staat burgerparticipatie hoog in de lijst van publieke waarden. In de praktijk varieert die participatie van burgers die zelf geluids- of milieuwwaarden meten (burgermeetbeweging) tot deelname van buurtbewoners aan 'living labs' of initiatieven van vrijwilligers die buurtplatforms ontwikkelen en beheren. Dergelijke idealen van participatie krijgen inmiddels ook via andere instrumenten vorm in het openbaar bestuur; men denke aan burgertops, 'the right to challenge' of burgerbegrotingen (Van Ostaïen e.a. 2018). De in 2020 ingaande nationale Omgevingswet regelt burgerparticipatie als structureel element in de ontwikkeling van de openbare ruimte; voor een soortgelijke democratische inbedding van het burgerperspectief in de ontwikkeling van digitale en data-toepassingen in de stad blijkt een Digitale Omgevingsvisie eveneens denkbaar (Engelbert & Van Zoonen 2019).

Dergelijke participatie vereist echter wel dat deelnemers in de basis geloven in de interactie tussen burgers en technologie om stedelijke problemen te verkennen, monitoren en op te lossen. Voor participatie met als beginvraag of data of digitalisering überhaupt wel nodig zijn, is in deze beweging geen plaats. Burgers mogen meedoen, maar wel onder de al gestelde voorwaarde dat ‘smart’ het doel is. Diverse kritische auteurs hebben daarom gezegd dat het huidige smart city-discours zich kenmerkt door ‘solutionisme’ (d.w.z. alle problemen kunnen technisch opgelost worden: Morozov 2014) en ‘onvermijdelijkheid’ (d.w.z. er is geen ontsnapping aan de techniek: Zuboff 2019). Daar zit dan ook het grootste probleem van de huidige democratische en participatieve inrichting van de smart city: de vraag of ‘smart’ wel het doel moet zijn, kan daarin niet meer gesteld worden.

Uitdagingen rond publieke waarden

Daar waar smart cities of projecten zich ontwikkelen zonder rekening te houden met publieke waarden, ontstaan ten diepste onwenselijke situaties, zoals we hebben gezien in Toronto, maar ook in steden waar de nieuwe data en digitale technologieën alleen een economisch belang dienen: ‘uberisering’ en ‘airbnb-ificatie’ zijn de neologismen om hun schadelijke effecten op bewoners, sociale cohesie en politieke autonomie in de stad aan te duiden. Dat wil niet zeggen dat de interventie van ‘publieke waarden’ een panacee is om een smart city te ontwerpen die voldoet aan mensenrechten, sociaal samenhangt en democratisch bestuurd wordt. Ten eerste zijn de waarden in de regel heel algemeen geformuleerd, zodat niemand zich er een buil aan kan vallen: wie zou er tegen privacy of sociale cohesie en democratie kunnen zijn? Ze geven daarmee ook geen eenduidige richting aan de daadwerkelijke ontwikkeling van smart cities (Engelbert & Van Zoonen 2019). Maar desalniettemin, het is beter om ze erbij te hebben dan om alleen maar op economische waarden te sturen. Ze zijn een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde om een gedragen smart city te ontwerpen. Een tweede uitdaging, waar Jiska Engelbert in dit thema-nummer verder op ingaat, is dat het onduidelijk is wie de implementatie van die publieke waarden in daadwerkelijke data- en digitale projecten moet realiseren. Wie kan die waarden afdwingen? Wat doe je in geval van onenigheid tussen de stakeholders, wat doe je bij conflic-

terende waarden? En een derde probleem waar ik hier verder mee ga, is dat de publieke waarden, zoals ze meestal in omloop zijn, geen ruimte laten voor heftige *gevoelens* over de nieuwe data- en digitale technologieën; ongemak, onrust, angst, wantrouwen of woede verhoudt zich slecht met het deliberatieve gedachtegoed dat onder de publieke waarden ligt. Dat kunnen we herkennen als we naar het recente tumult rond 5G kijken.

Publiek conflict

Al twee jaar geleden kwam in Nederland het eerste verzet tegen 5G naar boven. Dit vijfdegeneratietelecomnetwerk is volgens overheid en industrie nodig om de connectiviteit in de samenleving te verbeteren, zodat bijvoorbeeld zelfrijdende auto's, virtual reality en opereren op afstand beter gaan werken. De gemeente Utrechtse Heuvelrug voelde er wel voor om hun afgeschreven lantaarnpalen te vervangen door slimme lichtmasten die 5G-verbindingen en andere toepassingen voor de smart city mogelijk zouden maken. Een groep bezorgde bewoners richtte de actiegroep 'Stralen doen we liever zelf' op en wist in een mum van tijd zoveel steun te verwerven dat de gemeenteraad besloot af te zien van alle slimme toepassingen op de nieuwe lantaarnpalen en alleen nog de verlichting aan te besteden. De groep had een scala aan bezwaren, waarvan de belangrijkste de verwachte elektromagnetische straling van 5G was. Inmiddels zijn er talloze andere groepen die zich om die reden tegen 5G verzetten. Hun methoden verschillen. Velen hebben zich verenigd in Facebookgroepen zoals 'Wij willen geen 5G in Nederland' (37.000 leden), 'Stop 5G in Nederland' (12.000 leden) of '5G Nederland' (1.700 leden).³ Zij en anderen houden demonstraties en sturen petitie's om de landelijke en lokale overheden te overtuigen van 5G af te zien.⁴ En ten slotte zijn er enkele mensen die zendmasten in de brand steken, ook die waar nog geen 5G-verbinding aan zit. In de coronacrisis kwam er nog een argument bij: 5G-straling zou bijdragen aan de verspreiding van het virus of, extremer, via 5G zou de overheid zelfs het coronavirus moedwillig verspreiden (vgl. Keulemans 2020). Critici van deze beweging stellen dat er op twee manieren geen overtuigend bewijs is voor hun gezondheidsclaims: ten eerste, zeggen ze, is stralingsgevoeligheid geen objectief aantoonbare aandoening, en ten

³ Op 4 juni 2020.

⁴ Zie <https://stralingsbewust.info/landelijke-petitie-5g/>.

tweede is het niet vastgesteld dat 5G ontoelaatbare elektromagnetische straling produceert. Talloze factcheckers hebben die twee beweringen met overstelpende hoeveelheden academisch onderzoek gestaafd.⁵ Daartegenover stellen de anti-5G-groepen – naast hun eigen informatie en onderzoek – aangrijpende, persoonlijke verhalen van mensen die lijden onder straling. Dat is een verschil van inzicht en werkwijze dat niet met nieuwe informatie of argumenten op te lossen is. De vraag wie precies gelijk heeft, is ook niet zo relevant voor een lokaal bestuurder die over smart city-technologieën moet beslissen op het moment dat de aanwezigheid van een sterke 5G-oppositie een politieke realiteit is met een sterke emotionele verankering bij de betrokken burgers. In dat opzicht lijkt de anti-5G-beweging sterk op de zogenoemde antivaxers, die zich verzetten tegen het verplicht inenten van kinderen vanwege het risico dat dit met zich meebrengt. Ook voor deze angst is geen wetenschappelijk bewijs, sterker nog: hij is gebaseerd op gefraudeerd medisch onderzoek (vgl. Goldacre 2008). Desalniettemin werd het wantrouwen tegen vaccinatie een politieke realiteit waar overheid en gezondheidszorg mee te maken hebben en in hun beleid rekening mee moeten houden.

Luddieten

De weerzin tegen 5G, vaccinaties en andere moderne technologieën is stevig geworteld in een bredere antitechnologische mentaliteit, die wel als 'luddisme' wordt aangeduid; naar een waarschijnlijk fictieve Britse arbeider die eind achttiende eeuw met zijn klompen het weefgetouw waaraan hij moest werken in elkaar zou hebben geslagen.⁶ Sindsdien zijn 'luddieten' bij alle nieuwe technologieën opgedoken, en ook het protest tegen nieuwe digitale technologieën wordt alom als een vorm van luddisme genoemd; 'neo', welteverstaan, vanwege de verbondenheid et antiwetenschappelijke opvattingen en een romantisch verlangen naar premoderne natuursamenlevingen. Neoluddieten schrikken net als hun voorgangers niet terug voor vandalisme en geweld: in 2017 werd bijvoorbeeld het oudste centrum voor wetenschap, techniek en cultuur in Frankrijk, La Casemate in Grenoble, in brand gestoken door

5 Zie bijvoorbeeld www.nu.nl/wetenschap/5764227/nuclecheck-niet-bewezen-dat-5g-slecht-is-voor-de-gezondheid.html.

6 Zie bijvoorbeeld www.vakbondshistorie.nl/dossiers/luddieten/.

een groepering die zich tegen de ‘giftige digitaliseringspropaganda’ van het Franse *fablab* keerde.⁷ Ook zijn er gevallen bekend van mensen die aangevallen zijn omdat ze Google Glass dragen of met drones vliegen (vgl. Hill 2014).

Corporate storytelling

Maar er is meer dan dit soort ludditisch, emotioneel protest. Diverse kritische waarnemers wijzen erop dat de ‘smart city’ vooral een concept is dat onder aanvoering van de grote internationale techbedrijven is ontwikkeld. Het is zelfs wel een vorm van ‘corporate storytelling’ genoemd om aan te geven in wiens belang de term figureert. Er zijn talloze voorbeelden van de *corporate technology push* achter de smart city, waarvan de acquisitie van het vervallen havengebied in Toronto de meest beruchte is. Het is eveneens een schoolvoorbeeld geworden van de smart city als conflict: noch de gemeenteraad, noch burgers waren betrokken bij het besluit van de projectontwikkelaar om met Google in zee te gaan en het verzet uit die kringen was dan ook groot. Privacy en veiligheid waren niet voldoende gewaarborgd, maar fundamenteeler was de kritiek dat de publieke ruimte en functies niet uitsluitend met de economische motieven van commerciële partijen ontwikkeld moeten worden. Het feit dat Google vanwege slechte economische vooruitzichten de herontwikkeling van het gebied inmiddels gestaakt heeft, geeft de critici op dat punt gelijk.

Ook achter het 5G-conflict zit een verhaal van *technology push* en economische motieven, ditmaal aangejaagd door de publiek-private digitale agenda van de Europese Unie. De EU ziet 5G als de belangrijkste technologie voor de vernieuwing en concurrentiekracht van de Europese economie. Dat heeft voor de lidstaten geleid tot de verplichting om 5G mogelijk te maken. In het voorstel voor de herziening van de Nederlandse Telecomwet is dat zodanig vertaald dat alle overheden hun infrastructuur ter beschikking *moeten* stellen aan telecombedrijven die er 5G-antennes op willen plaatsen. Noch gemeenten, noch burgers zouden daardoor nog enige zeggenschap hebben over de lokale plaatsing van 5G. In die context kunnen we ons afvragen of het schijnbaar irrationele 5G-protest van boze burgers wel

⁷ Zie www.makery.info/en/2017/11/28/apres-lincendie-de-la-casemate-la-communaute-des-fablabs-reagit/.

zo onverklaarbaar is, of dat we het ook zouden kunnen zien als een specifieke vertaling van een legitieme weerzin tegen de macht van de staat en het kapitaal.

Conclusie: deliberatie versus agonisme

Om het probleem van de publieke waarden tegenover het publieke conflict beter te kunnen begrijpen, keren we nu concreter naar de politieke filosofie van Jurgen Habermas en Chantal Mouffe. Habermas stelde in zijn *Theorie van het communicatieve handelen* (1981) dat mensen en maatschappijen door middel van *deliberatie* tot wederzijds begrip en gemeenschappelijk handelen kunnen komen. Daarbij verwijst deliberatie naar redelijke en controleerbare manieren om argumenten uit te wisselen. Iedereen moet op gelijke grond, ongeacht positie of afkomst, toegang tot die uitwisseling hebben. Het gesprek over de publieke waarden rond de smart city is en wordt op dergelijke deliberatieve manier gevoerd: de VNG organiseerde bijvoorbeeld gedurende heel 2019 een aantal bijeenkomsten om tot een gedeelde formulering van principes voor de digitale samenleving te komen; ook de gedeelde waarden die steden als Amsterdam, Eindhoven, Barcelona en New York gezamenlijk hebben gemaakt, kwamen ‘gespreksgewijs’ tot stand.

We zien in die praktijk natuurlijk meteen dat aan de tweede voorwaarde voor deliberatie niet voldaan werd: niet iedereen had toegang tot die gesprekken. Heel concreet: de burgers van de Utrechtse Heuvelrug zijn nooit geraadpleegd over de inzet van slimme lantaarnpalen. Chantal Mouffe (2000, 2005) zette dit probleem van toegankelijkheid, zoals gezegd, op de politiek-filosofische agenda en bekritiseerde daarnaast het ideaaltypische concept van deliberatie, omdat het volgens haar weinig met de politieke realiteit te maken heeft: daarin bestaan naast feiten en redelijke argumentatie ook instinctieve of emotionele en irrationele of kwaadwillige bewijsvoering. Mouffe en anderen denken dan ook liever in termen van een *agonistisch* model van democratie, dat wil zeggen dat conflict de belangrijkste modus van politiek en uitwisseling is. In een dergelijk perspectief is het emotionele en soms gewelddadige protest tegen 5G eerder een normale gang van zaken dan een afwijking van het ideaal van deliberatie, en

zijn conflicten (en hun uitkomsten) in plaats van publieke waarden de belangrijkste vormgevers van de smart city.

De vraag wordt dan wel meteen hoe een dergelijk conflict kan worden opgelost. De participatieve middelen zoals *living labs* en hackatons, die zo populair zijn in smart city-discours en de smart city-praktijk, zijn hier niet geschikt voor, omdat ze in de regel geen antitechnologische oplossing bespreekbaar of mogelijk maken. Hier is een veel traditionelere manier om participatie vorm te geven van belang, namelijk die van de representatieve politiek, waarbij 'politiek' geldt als het middel om maatschappelijk conflict vreedzaam op te lossen (Crick 1962). Het is vanuit het perspectief van agonistische democratie opvallend en onwenselijk dat digitale en datatechnologieën nauwelijks een onderwerp in nationale, provinciale of lokale partijprogramma's of verkiezingsdebatten zijn geweest. Pas sinds kort hebben de vier grote steden een wethouder met 'smart city' in hun portefeuille. Deze lacune komt ten eerste omdat technologie eerder als uitvoeringsinstrument wordt beschouwd dan als maatschappelijke opgave waarover een gemeenschap zich dient uit te spreken, en ten tweede, volgens diverse kritische auteurs, omdat economische argumenten prevaleren boven maatschappelijke (bijv. Stikker 2019).

De fundamentele vraag wat voor slimme stad je met die technologieën eigenlijk creëert, is tot voor kort nergens een scherpe politieke kwestie geworden. De coronacrisis heeft deze vraag echter een stevige impuls gegeven: drones, traceerapps en dashboards zijn alle voorgeschoteld als noodzakelijke en efficiënte middelen om de uitbraak van het virus te beteugelen en zo snel mogelijk terug te gaan naar een normale manier van samenleven. Desalniettemin werden ze zelfs in deze context niet zomaar geaccepteerd, juist vanwege de principiële afwegingen die mensen maakten over individuele vrijheid tegenover collectieve verantwoordelijkheid, over de gezondheid van ouderen tegenover de economische vooruitzichten van jongeren, over de voordelen van digitale beheersing tegenover de risico's van massale surveillance (bijv. De Jager 2020; Van der Werf & Van Zoonen 2020). Dat zijn afwegingen die je misschien deels met deliberatie en gedeelde publieke waarden oplost, maar die ook de uitdrukking zijn van belangconflicten en tegengestelde ideologieën. Die laten zich moeilijk in een gesprek verenigen, maar vereisen een democratisch gewortelde, politieke uitspraak van onze vertegenwoordigende organen. In 2022 zijn er weer gemeenteraadsverkiezingen. Dan kan het ontwerp van de

slimme stad en haar technologieën worden geagendeerd en uitgevochten.

Literatuur

AP 2018

AP, 'Autoriteit Persoonsgegevens: mensen volgen met wifi-tracking mag bijna nooit', 2018, www.ploum.nl/wifi-tracking/.

AP 2019

AP, 'Waarborg privacy in de ontwikkeling van smart cities', 2019, <https://autoriteitpersoonsgegevens.nl/nl/nieuws/waarborg-privacy-de-ontwikkeling-van-smart-cities>.

Butot e.a., in druk

V. Butot, F. de Haan, G. Jacobs & S. Bayerl, *Privacy en veiligheid in de smart city*, Rotterdam: BOLD Cities (in druk).

Coalition 2019

Cities Coalition for Digital Rights, 'Declaration of Cities Coalition for Digital Rights', 2019, https://citiesfordigitalrights.org/assets/Declaration_Cities_for_Digital_Rights.pdf.

Crick 1962

B. Crick, *In defense of politics*, Londen: Continuum 1962 (herdruk 2009).

Engelbert & Van Zoonen 2019

J. Engelbert & L. van Zoonen, 'De noodzaak van een digitale omgevingsvisie', in: *Essaybundel. Behoorlijk datagebruik in de openbare ruimte. Van dialoogtafels naar voorstellen voor nieuw beleid*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties 2019, p. 95-107.

Van Est & Gerritsen 2017

R. van Est & J. Gerritsen, *Mensenrechten in het robottijdperk*, Den Haag: Rathenau Instituut 2017.

GEF 2019

Green European Foundation, 'A charter for the smart city', 2019, <https://gef.eu/publication/a-charter-for-the-smart-city/>.

Goldacre 2008

B. Goldacre, *Bad science*, Londen: Harper Collins 2008.

Habermas 1981

J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt: Suhrkamp 1981.

Hill 2014

K. Hill, 'The violent opt-out: The Neo-Luddites attacking drones and Google Glass', *Forbes* 15 juli 2014, www.forbes.com/sites/kashmirhill/2014/07/15/the-violent-opt-out-people-destroying-drones-and-google-glass/#425e01f93b61.

De Jager 2020

W. de Jager, 'Inzet politiedrones tijdens corona-crisis leidt tot privacy zorgen', 31 maart 2020, www.dronewatch.nl/tag/crowd-control/.

Keulemans 2020

M. Keulemans, 'Vaste prik bij virusuitbraken: complottheorieën', *de Volkskrant* 14 februari 2020.

Morozov 2014

E. Morozov, *To solve everything, click here. The folly of technological solutionism*, New York: Public Affairs 2014.

Mouffe 2000

C. Mouffe, *The democratic paradox*, Londen: Verso 2000.

Mouffe 2005

C. Mouffe, *On the political*, Hove: Psychology Press 2005.

OECD 2003

OECD, *Emerging systemic risks in the 21st century*, 2003, www.oecd.org/futures/globalprospects/37944611.pdf.

Van Ostaijen e.a. 2018

J. van Ostaijen, C. Wagenaar & L. Kloos, *Wat kan een gemeente met burgerparticipatie? Aanbevelingen voor een handreiking meervoudige democratie*, Tilburg University 2018.

Schuilenburg 2016

M. Schuilenburg, 'Predictive policing: de opkomst van een gedachtenpolitie?', *Ars Aequi* 2016, p. 931-936, http://marcschuilenburg.nl/_downloads/PredictivePolicing.pdf.

Stikker 2019

M. Stikker, *Het internet is stuk. Maar we kunnen het nog maken*, Amsterdam: De Geus 2019.

Van der Werf & Van Zoonen 2020

G. van der Werf & L. van Zoonen, 'Wel of niet een corona-app', *Sociale Vraagstukken* 20 mei 2020, www.socialevraagstukken.nl/wel-of-niet-een-corona-app/.

Wylie 2017

B. Wylie, 'Think hard before handing tech firms the rights to our cities' data', *Huffington Post Canada* 8 november 2017.

Van Zoonen 2020

L. van Zoonen, 'Performance and participation in the panopticon. Instruments for civic engagement with urban surveillance technologies', in: G. Jacobs, I. Suojanen, K. Horton & P.S. Bayerl (red.), *International security management. New solutions to complexity*, Cham, Zwitserland: Springer 2020, p. 243-254.

Zuboff 2019

S. Zuboff, *The age of surveillance capitalism*, New York: Public Affairs 2019.